

FIGYELŐ

KERÉNYI-ÉV, 1997

Annak a járványszerűen terjedő szokásnak, hogy valakit születésének egy kerek évfordulóján egy évre felkeltenek a sírjából, amellet, hogy a Jacques Le Gofftól kollokvitisznek nevezett másik járványos betegség tüneti kezelésére alkalmas, van egy kétségtelenül pozitív oldala is. A felidézés módjából, hangulatából, visszhangjából, intenzitásának fokából az egyes megnyilvánulások színvonalától függetlenül is menthetetlenül kitűnik, hogy az év múltán megnyugodott lelkiismerettel várólistára lehet-e tenni az ünnepeket a következő évfordulói, vagy hogy egy élő, sőt esetleg folytatható hagyomány legfontosabb vonásainak megrajzolására jött el az alkalom, esetleg éppen egy elszakadva maradt vonal újrafelvételére.

Kerényi Károllyal, mindmáig az egyetlen ókori kutatónkkal kapcsolatban, aki a magyar és a nemzetközi szellemi életben szakkörökön kívül is kiemelkedő szerepet játszott, különösképpen megválaszolást igénylővé teszi az utóbbi kérdést, hogy születésének centenáriuma csaknem pontosan egybeesik halála negyedszázados évfordulójával. A hatványozódó méretű tudományos túlermelés korában, egy nagy paradigmaváltás közepén huszonöt év általában bőven elég idő a teljes feledéshez, akárha abban a formában is, hogy első megfogalmazójuk neve lassanként elmarad az idézett vagy felhasznált gondolatok mellől. Különösen nagy idő egy olyan tudós esetében, akinél nem fűződik hivatalos érdek emlékezete fenntartásához. Kerényi először 1943-ban, az ókortudományban is uralomra törő nacionalizmus elleni elszigetelt és kudarcra végződő küzdelem után, a csőcselékuralom világosan látott veszélye elől emigrált Svájcba, majd mikor 1947-es hazatérésekor kitűnt, hogy a baloldal számára ugyanannyira nemkívánatos, mint volt a jobboldalnak, végleg Svájcban telepedett le. Akadémikus körök azonban Svájcban még mere-

vebben elzárkóztak befogadása elől, mint korábban Magyarországon. Németországban nem akart tanítani a háború után (csak egy évtized múlva vállalt Bonnban rövid vendégtanárságot), és az amerikai meghívását is visszautastította: mint mondta, nem tudja, mit keresne Amerikában, mikor Görögországban még van olyan táj, amit nem látott. Intézményes kapcsolatok híján az Itália meghosszabbításának érzett Lago Maggiore partján, Asconában magánemberként élte le utolsó harminc évét mint „vándor humanista”, ahogy magát nevezte. Ennek az életformának a tiszteletét fejezte ki családja azzal, hogy manapság ritka módon úgy döntött: semmiféle megemlékezést nem kezdeményez, és annak szervezésétől mindenképpen távol tartja magát.

Mindezek tudatában kell értékelni azt, hogy a napilapok (köztük a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* és a *Neue Zürcher Zeitung* – az utóbbiban teljes oldal Fritz Grafttól, az antik vallások egyik legkitűnőbb élő kutatójától) cikkein kívül öt konferencián emlékeztek meg róla és munkásságáról. Először Budapesten, az Ókortudományi Társaság januári havi ülésén, majd februárban az Asconában tartott hatnapos konferencián és nem sokkal később a római Magyar Akadémián egy emlékének szentelt ülésszakon, októberben Milánóban egy kétnapos nemzetközi előadás-sorozaton, végül novemberben Pécsen a Kerényi Károly Szakkollégium által kezdeményezett emlékülésen.

Az elhangzott összesen több mint ötven előadás műfaja szerint négy, csak nagyjából elkülöníthető csoportba osztható. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek Kerényi helyét, befogadását vizsgálták egy-egy országban, illetve kultúrában. A második, ezzel közeli rokon csoport előadásai Kerényi és egy-egy kortárs kapcsolatait elemezték. A harmadikba azok sorolhatók, amelyek Kerényi egy-egy munkájával vagy több művében kifejtett gondolatával kapcsolatban mai érvényességének és aktualitásának kérdését vizsgálták, a mellette és ellene szóló érvek mérlegelésével. Vé-

gül a negyedik csoport előadásai Kerényitől felvetett problémát gondoltak tovább, vagy általa nem érintett témát dolgoztak fel a tőle örökölt módszerrel. Mintegy függelékül járultak ehhez a minden konferencián elmaradhatatlanul megjelenő olyan előadások, amelyek csak lazán vagy éppen semmilyen módon nem kapcsolódtak a tárgyhoz.

Nyilvánvaló volt, hogy a legtöbb tárgyi ismeretgyarapodást az első csoport előadásaitól lehet várni. Legkevésbé a magyaroktól, mert Kerényi magyarországi tevékenységét az utóbbi két évtizedben sokoldalúan feldolgozták. Monostori Imre asconai előadása (kibővíve megjelent a *Jelenkor* 1997. évi 7. számában), amely hangsúlyozottan csak a befogadástörténetre korlátozódott, bőven merített ezekből. Az előadáshoz mellékelte gazdag bibliográfiát Kerényi itthoni korszakára vonatkozóan két munkával érdemes kiegészíteni: az egyik Dömötör Tekla önéletrajza (*TÁLTOSOK PEST-BUDÁN ÉS KÖRNYÉKÉN*, 1987. 41–49.), az egyetlen szemtanú-beszámoló Kerényi szűkebb tanítványi körének, a Stemmának az életéről; a másikban Mátrai László (*MŰHELYEIM TÖRTÉNETE*, 1982) Kerényinek a harmincas évekbeli fogadtatását és hatását a filozófus szemszögéből ítéli meg, az először folyóiratban, folytatásokban megjelent munka két fejezete közt figyelemre méltó hangsúlyváltással: a korábbi folytatás „*vérgőzös germán irracionálisizmusából és egzisztencializmusából*” (119. o.) a későbbiben tiszteletteljes meghajlás lesz Kerényi, a nagy, szuggesztív egyéniség és iskolaalapító emléke előtt (176. o.) – de ez már inkább a hetvenes évek történetéhez tartozik. Borszák István budapesti előadása Kerényi egyetemi óráihoz fűződő személyes emlékeit idézte fel (megjelent összegyűjtött írásainak harmadik kötetében: *DRAGMA III*, 1997); Havasréti József *KERÉNYI KÁROLY PÉCSETT* címmel elsősorban arról beszélt némileg megrovó hangsúllyal, mennyi bajt okozott Kerényi magatartása az egyetem konzervatív és a minisztérium kedvében járni igyekvő vezetőinek (megjelent rövidítve a *Jelenkor* említett számában, 901–905.); azt a tévedését, hogy Kerényi Pécsen pusztán a száműzetés helyének érezte, a Kerényi tudós és tanár egyéniségét személyes élmények alapján vázoló előadás igyekezett korrigálni.

Rendkívül gazdag, gondosan összegyűjtött anyagot tartalmazott a Kerényi és Svájc, illetve Itália kapcsolatait elemző két asconai előadás. Az egyikben Laura Gemelli Marciano a Hermann Hessével való barátság megszilárdulásától (1938-ban) emigrációja első éveinek végéig kísérté nyomon Kerényi svájci fogadtatásának történetét, reménytelen harcait a céhbeliek konzervativizmusával és munkásságának széles körű visszhangját a szellemi élet tágabb, egyetemi tanszékeken kívüli köreiben. Natale Spineto jórészt kiadatlan levelezéseken alapuló előadása az első, tizenhét éves korában tett olaszországi útjától élete végéig tartó Itália-vágyának személyi kapcsolatokban realizálódó megnyilvánulásairól beszélt: az olasz vallástörténet Pettazzoni vezetése római és Pestalozza által irányított milánói iskolájához fűződő viszonyának alakulásairól, kísérleteiről az Olaszországban való megtelepedésre, munkásságának mély és tartós hatásáról elsősorban olasz filozófuskörökben. Mindkét előadás, főleg Spinetőé mellé odakivánczol az azonban a történet másik, mindeddig kevésbé megvilágított oldala: Kerényi és Magyarország viszonyának alakulása 1943-as önkéntes és ideiglenesnek szánt emigrációjától végső kirekesztéséig a magyar szellemi életből 1949-ben. Erről Spineto előadásának a *Beszélő* 1998. áprilisi számában megjelent fordításához fűzött kommentár próbál képet adni. Kiemelkedő érdekességű volt R. Dottori római beszámolója az Enrico Castelli által évenként szervezett római filozófuskonferenciákról, amelyeknek központi témája a mítosz és főképpen a demitizáció fogalmának értelmezése volt 1961-től haláláig Kerényi állandó részvételével.

Az elsőtől nem mindig élesen elválasztható második csoport élén két római előadás áll: Szőnyi Zsuzsának, a legendássá vált, politikai jelentőségében talán még ma sem eléggé méltatott „Triznya-korcsmá” nagyaszonnyának személyes visszaemlékezései a két házaspár barátságának évtizedeiről és Vincenzino Tusa ugyancsak személyes emlékeket idéző beszámolója Kerényinek az ő palermói régészeti főfelügyelősége idején tett rendszeres szicíliai látogatásairól, kitérve a korábban már írásban megörökített felfedezéseire a nyugat-szicíliai, főként selinuntei ásatásokon feltárt kultuszemlékekkel kapcsolatban. Nem

személyes, hanem tudományos aspektusát elemezte Kerényi és a frankfurti, majd hallei ókortörténész, Franz Altheim váltakozó előjelű barátságának Milánóban Volker Losemann, a német ókortudomány és a nemzeti-szocializmus viszonyáról írt könyve révén ismertté vált marburgi professzor, akinek részben eddig ismeretlen forrásokat feltáró dolgozata remélhetőleg szintén olvasható lesz magyar fordításban is. Asconában Hellmut Sichtermann, a római Német Régészeti Intézet egykori másodigazgatója közös régészeti utazásaik tanulságairól beszélt, naplóból bővítve ki korábban (*Arcadia* 11, 1976. 150–177.) közölt megemlékezésének anyagát. Munkássága különböző korszakainak szellemi gyökereit vagy rokonságait világították meg azok az előadások, amelyek Asconában Kerényi és Thomas Mann (M. Edler), Szondi Lipót és Péter (Chr. König), Freud, Jung, Gershom Scholem (M. Treml) és általában a német filozófia (Chr. Jamme), Milánóban pedig Kerényi és Walter F. Otto (C. Sini), illetve Otto és Heidegger (G. Moretti, A. Magris, L. Arcella), valamint Frobenius (Vajda L.) viszonyáról, kapcsolatáról szóltak. Ennek a csoportnak a perifériáján van az a két asconai előadás, amely nem szorosan Kerényihez kapcsolva elemezte Frobenius kultúrformológia-elméletét és paideuma-fogalmát (H. J. Heinrichs) és az Eranos-kör tevékenységét (B. v. Reinitz).

A római ülésszak előadásainak jelentős része a harmadik kategóriába tartozik, de ezekről, minthogy nem mindegyiknek a szövegét ismerem, részben csak a címük alapján tudok beszámolni, és abból nem mindig tűnik ki, mennyire érintették Kerényi munkásságát. A kolozsvári egyetemen tanító Egyed Péter az eredet és a lét kérdését elemezte Kerényi mitológiafogalmában; N. Cusumano, a palermói egyetem tanára MNEMOSYNE–LES MOSYNE: EMLÉKEZET ÉS FELEDÉS, MÍTOSZ ÉS TÖRTÉNELEM címmel, C. Bologna a chieti egyetemről a labirinthos Kerényitől felvetett fogalmáról, G. Scarpelli a borról és a krétai írásról beszélt. Az ebbe a csoportba tartozó legnagyobb súlyú előadások, úgy tűnik, Asconában hangzottak el. A részt vevő két párizsi professzor közül J. Scheid Kerényi antik vallásfogalmának és a strukturalizmusnak az érintkezési pontjait kereste, J. Bollack arra utalt,

hogy már korai munkáiban megjelenő törekvése az „ősképek” megragadására szerves előzménye a Junggal való találkozásnak. Az antik vallások kutatásának három kiemelkedő német képviselője közül a Harvard Egyetemen tanító A. Henrichs az antik regényről beszélve kiemelte, hogy Kerényi fiatalkori műve volt az úttörője a regényszövegek valástörténeti értelmezésének. Hangsúlyozva a munka máig alapvető voltát, természetesen kitért arra is, hogyan módosították elképzeléseit papiruszokon később előkerült szövegek (erről Budapesten Szepessy Tibor adott elő, kevésbé hangsúlyozva Kerényi úttörő érdemeit), végül Merkelbach munkájával összevetve értékelte Kerényi módszerét, amely a regényt szekularizált mítosznak tekinti, nem vallásos szövegnek, mint Merkelbach. A zürichi professzor, Walter Burkert, akit a szakkörökön belül ma általában a görög vallás legjobb ismerőjének tartanak, lényegében a római Museo Nazionaleban őrzött római márványváza, az ún. Lovatelli-urna ábrázolásainak Kerényi misztériumkönyvében adott értelmezésével polemizált. Fritz Graf, Burkert tanítványa, a baseli egyetem tanára, az év konferenciáinak, mint újabb munkái alapján várható volt, egyik legjobb előadásában a görög és római mitológia Kerényi-féle értelmezéséről beszélt. Egyedül ő foglalkozott Malinowski munkáinak hatásával Kerényi mítoszfelfogására; ő mutatott rá arra is, mennyire aktuálpolitikai meghatározottságú volt ez a mítoszfogalom, és milyen éles az elhatárolódása az egykorú német álmitoszkotól; beszélt a Wilamowitz-féle tudománnyal szembeni ellenérzése etikai indítékairól (Kerényi W.-t az ókortudomány „utolsó diktátorá”-nak tekintette), és megkísérelt objektív magyarázatot adni kiközösítettségére a „klasszika-filológia céhéből”. Különösen figyelemre méltó volt az előadás lényegében pozitív Kerényi-képe Graf fent említett újságbeli megemlékezésével összehasonlítva – ahogy az előadó mondta, a Thomas Mann-nal való levelezés újraolvasásának hatására.

Aldo Magris trieszti professzor, aki 1975-ben monográfiát szentelt Kerényi vallástörténeti felfogásának, Rómában és Milánóban részletesen elemezte a létezés isteni „történetére” vonatkozó gondolatainak rokonságát Heideggernek csak 1989-ben publikált ideái-

val. Asconában R. Seaford exeteri professzor, Milánóban két római valláskutató, G. Antonelli és P. Pisi (mindketten a „La Sapienza” egyetemről) elemezte Kerényi Dionysos-képét, részletesen kitérve Nietzsche tragédiakönyvéhez, és Otto Dionysos-monográfiájához való távolról sem kritikátlan viszonyára.

Két előadó foglalkozott a képzőművészeti ábrázolások szerepével Kerényi munkásságában: a baseli Margot Schmidt Asconában a dél-itáliai mitológiai vázaképek Kerényi-féle értelmezéseiről beszélt, némelyek úttörő jelentőségét, mások problematikusságát elemmezve. Milánóban Cornelia Isler-Kerényi sokoldalúan világította meg az antik képzőművészeti ábrázolások fontosságát Kerényi mitológiai munkáiban; kiemelte az optikus érzékelés alapvető szerepét munkásságában: a képeket a szövegekével egyenrangú tanúságot hordozóknak tekintette, eleven anyagnak, amely a vázafestők kezén folytonosan változik. A képhagyomány történeti aspektusa nem érdekelte Kerényit, de hangsúlyozta, hogy a képek értelmezésénél a vázafestő egyéniségét is számításba kell venni.

Nehezen választható el ettől a negyedik csoport, amelynek előadásai Kerényi egy-egy munkájához vagy gondolatmenetéhez kapcsolódtak. Lényegében idetartoznak a fentebb említett Dionysos-előadások is. Labyrinthos-tanulmánya nemcsak Rómában, Milánóban is kiindulópontja volt egy előadásnak, az utóbbit A. Carotenuto római professzor tartotta a labyrinthos és a beavatási ritusok kapcsolatáról. Kerényi egykori budapesti hallgatója, Th. Köves-Zulauf (Marburg) Euripidész IÓN-jának 1957-ben Kerényi által adott értelmezését mint módszere vitathatóságának példáját mutatta be. Pécsert Tóth István Kerényi egy munkájához kapcsolódva beszélt a pannóniai Silvanus-kultusról, ugyanott Somos Róbert Kerényi platonizmus-értelmezését tárgyalta. Egy magyarul Budapesten, olaszul Milánóban elhangzott előadás a „Religio Academici”-t értelmezve, Kerényinek azt a tanulmányát, amellyel Hesse barátságát elnyerte, a tudományhoz való etikai viszonyt tartotta Kerényi egyik legmaradandóbb örökségének. Komoróczy Géza római előadása egy ószövegségi szövegrész interpretációján mutatta be, milyen új lehetőségeket

nyújt az exegézisre Kerényi mítoszselemező módszerének szerves továbbgondolása.

Bármennyire is óvakodni kell attól, hogy konferenciák számával vagy hosszúságával mérjük egy tudós értékét, ezúttal mégis rendkívüli jelenség a széles körű nemzetközi érdeklődés, mert egy olyan tudósnak szól születésének századik évfordulóján, akit halálakor egyetlen intézmény, sőt egyetlen ország sem tekintett saját halottjának. Pedig az előadókkal távolról sem merült ki azoknak a sora, akiknek mondanivalójuk van Kerényi munkásságáról. Nem volna nehéz ezt hivatkozások sorával, művei új kiadásainak előszámlálásával igazolni. De az idézések esetlegesek, és a kiadók szempontjait nem feltétlenül az értékek motiválják. Ezért mégis érdemes elsősorban az évforduló számos, a kutatás különböző, olykor ellentétes irányait képviselő megnyilvánulásából kiindulva kísérlelni meg a választ a megemlékezések során különösen aktuálissá vált kérdésre, mi és milyen formában él ma tovább Kerényi munkásságából.

Iránymutató már maga a három külföldi konferencia tematikája is: az asconainak „Humanizmus és hermeneutika” volt a címe, a rómaié „Egzisztenciális filológia”, a milánóié „Szembesülés az istenivel”. Érthető, hogy az előadók közül csaknem teljesen hiányoztak a szakmabeli klasszika-filológusok, ami rögtön a „Kerényi-kérdés” középpontjába vezet. Kerényi a historizmus nagy korszakának vezető filológusainál tanult; szigorú iskolázottságát, szakismereteinek széleskörűségét és alaposságát tanúsítja első, 1927-ben megjelent könyve az antik regényről, amelynek filológuskörökben szelvében elismert jelentőségét nem halványították el új felfedezések: 1973-ban harmadik kiadása jelent meg. De Nietzsche és Wilamowitz korszakfordulót jelentő vitájában sem merült fel, hogy kettőjük közül bármelyikük szaktudása a legcsekélyebb mértékben is hiányos lett volna (tudjuk, gimnáziumi tanárai Nietzschét tartották a jobb graecistának). A Nietzsche nevében lázadó Wilamowitz-tanítványok legjobbjai is megmaradtak a szaktudomány keretei – igaz, a múlthoz képest szélesre tágitott keretei – közt. Kerényi azonban nagyon korán tudatosan igyekezett kilépni ezek közül a keretek közül, és nem csak művei tartalmával. Olyan

formát próbált találni írásainak, amelyben azok a szakértőkénél szélesebb körökhöz is utat találnak. Nem túlzás azt mondani, hogy munkásságának jelentős része küzdelem volt ezért a formáért. Érthető, hogy az asconai konferencia egyik legélesebb vitája Kerényi műveinek műfaji besorolása körül alakult ki, a régóta kísértő „tudománynak irodalom, irodalomnak tudomány” vád jogosultsága körül. A kérdés felvetése mögött szinte mindig volt valami a jól írni nem tudók irigységéből és a csak írni tudók képzettségük korlátait igazolni igyekvő szándékából. Nem lehet azonban tagadni, hogy Kerényi esetében volt realitása a vitának. Kétségtelen, hogy sok munkájában a kifejezés megformálása a tudományos gondolatok elé tolakszik, olykor oldottságával is némileg elhomályosítja, elhalványítja körvonalaikat, másfelől a tudományos munkák szakkörökben megkövetelt íztelenségétől való jogos borzadás nemegyszer az igényelthez és indokolthoz képest összezsugorítja a gondolatokat hitelesítő apparátust. Paradox módon békül ki egymással a két követelmény a sokaktól legkevésbé rá jellemzőnek tartott görög mitológiában. Az olvasót nem zavaró, de a szakember számára nélkülözhetetlen jegyzetanyagban az ókori irodalmi hagyomány elmélyült és átfogó ismeretéről valló, a legapróbb antik utalásról sem megfélelmező hivatkozások közvetlenül a forrásokhoz vezetnek, és az ókori képhagyomány tanúsága mesterien van egybeszóve a szövegekével. A filológiai és régészeti anyagnak ez a lenyűgözően teljes tálalása vitathatatlanul jelentős szaktudományos teljesítmény, és igényt is tart arra, hogy annak tekintsék. Ugyanakkor írója, szinte azt mondhatnánk, gondoskodik róla, hogy a művet ne sorolják a tudósokhoz vagy elsősorban azokhoz szóló szakmunkák közé. Bevallott célja, hogy a felnőtt olvasókhöz szóljon és a jövő költőinek adjon inspirációt, és bár egyrészt már túl azon a fiatalkori reményen, hogy egyszerre lehet tudomány és művészet, másrészt egyértelművé téve, hogy ha a kettő közt választani kell, ezúttal – mint a Hérósz-történetek előszava kimondja – a „tudományos író” beszél, nem kétséges, hogy a görög mitológia megírásának legalábbis egyik és alig rejtett ösztönzője a regény műfajához életén át fűződő szerelem realizálása, a nagy epikus próza, vagy ahogy

a mitológia előszavában nevezi: „*az elbeszélő mű*” megalkotása volt, mégpedig kimondottan azzal az igénnyel, hogy a korábbi nagy mintaképek, Lawrence, Powys, Thomas Mann után most „*az elbeszélőművészet fejlődésének... Virginia Woolf óta megtett*” útját folytassa...

A kapcsolódási pontot Kerényi „*az egysíkú elbeszélés síma területének feltörésében*” látta, elsősorban az ORLANDÓ-ra utalva. Valójában itt, mikor a rokonságot a különböző korokban élt antik elbeszélők egymás melletti és egyenértékű megszólaltatásában látja, a Kerényi-kritikák egyik legtöbbet hangoztatott pontjához vezet el, az egyes források időtlen, a maguk történeti keretéből kiemelt vagy legalábbis történeti meghatározottságukat nem hangsúlyosan tekintő kezeléséhez.

Mikor ez vádként hangzik el, nemcsak konkrét érvényességének kérdését kell megvizsgálni, hanem azt is, honnan jön. Ha például Szentkuthy Miklós emlékezetes kritikájában jelent meg, egy írónál, akinek zsenialitása nem utolsósorban a történelem tér- és idősíkjainak emblematisz összemosásában áll, alighanem Szerb Antalnak magától Szentkuthytól kedvtelve idézett megjegyzésével érdemes rá reflektálni (FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK, 1988. 487.), vagyis hogy ugyanazt teszi, gondolja, érzi, írja, vágyja, kreálja, amit Kerényi ellen felhoz, „*de aljas módon vesz egy tört, és ahelyett, hogy öngyilkos lenne, Kerényibe dőfi*” (ezt legutóbb Rugási Gyula könyve – SZENT ORPHEUS ARCKÉPE, 1992. 75–89. – számos példával igazolta). Másképpen kell természetesen kezelni a vádat, ha a történeleztől, főként, ha az ókor valamely területének kutatójától származik. Nyilvánvalóan kevésbé vonatkozhat azokra a máig legnagyobb hatású korai írásaira, amelyek egy-egy antik mű interpretációi – mint AZ ÖRÖK ANTIGONÉ és a Platón PHAIDÓN-ját értelmező HALHATATLANSÁG ÉS APOLLÓ-VALLÁS –, vagy főleg a későbbi években a klasszikus ókor egy-egy tárgyi emlékének szentelt tanulmányai. Súlyosabbá akkor vált a kérdés, mikor Kerényi a harmincas évek közepétől mind határozottabban keresett vallástudományi kutatásai során érintkezési pontokat először a frobeniusi etnológiával, majd a pszichológiával. Nyilván igaza volt Fritz Grafnak, mikor asconai előadásában a „céhből” való kiközösítésének egyik fő okát abban a gyanakvásban látta, amellyel

a hagyományos úton járó klasszika-filológia egyértelműen állt szemben a lélektan bármilyen formájú bevonásával szaktudományába.

Aligha lehet kétséges, hogy Kerényi utolsó három évtizedének írásai nem sorolhatók a szigorú értelemben vett történettudományként felfogott ókortudományba. Ezt azonban Kerényi nem is igényelte, és Svájcba érkezése után, mikor a *Museum Helveticum*nak az ókortudomány akkori legkonzervatívabb irányát képviselő szerkesztője egy cikkének közlését erre hivatkozva elutasította, nem is igen tett több kísérletet szakfolyóiratokban való publikálásra, kivétel elsősorban két kritikája – Otto egy könyvéről és a mitológiája alap gondolatát plagizáló Graves görög mitológiájáról, a *Gnomon* 1956-os évfolyamában –, valamint egészen 1969-ig rendszeresen közölt cikkei a legtekintélyesebb régészeti orgánumban. Az oka ennek a kétoldalú szakításnak Kerényi munkásságának alapvonásában keresendő: folytatva a Nietzsche szellemében Wilamowitz ellen lázadó említett nagy német tanítványok törekvését arra, hogy kutatásuk tárgyát ne egy szűk tudomány szak vélt szükségletei szabják meg, hanem az emberi egzisztenciájuktól dikált problémák, továbbléptet, az egyetemes emberiség tudományához – görög szóval anthropológiához, latinnal humanitáshoz – próbálva eljutni, és először a figyelembe vett hagyományok körét tágitotta ki valamennyi ismert kultúra felé, majd ezeknek a hagyományoknak feltételezett közös gyökereit kutatta az emberi lélekben. Szaknyelven szólva ez összehasonlító mítosz- és vallásstudomány, majd valláspszichológia, egyenes úttal a vallásfilozófiához. Svájci munkásságának három évtizedében sokirányú író- és kutatótevékenységet folytatott, de legjelentősebb és legszélesebb körben ható művei két témára koncentráálódtak: az emberi létezés számára elsősorban a görög vallás istenalakjaiból kiindulva ábrázolható ősképeinek megrajzolására és a mitológia hermeneutikájának filozófiai problémáira, amelyekről az említett, Enrico Castelli által rendezett konferenciákon tartott rendszeresen előadásokat.

Az elsők ezek közül, amelynek tárgya „A demitizáció problémája” volt, Bultman megnyitó előadását Kerényi THEOS ÉS MYTHOS című felolvasása követte, amelyet Castelli tudatosan állított szembe Bultmanéval, mint a teológiai indítatású demitizáció irányzatá-

nak legjelentősebb és legnagyobb hatású ellenlábását. Szereplésének jelentőségét ezen az olasz szellemi élet legfontosabb eseményei közt számon tartott konferenciákon jól mutatja egyrészt az, hogy előadásait 1993-ban, húsz évvel halála után külön kötetbe összegyűjtve adták ki, másrészt R. Dottorinak, a konferenciák egyik mérvadó résztvevőjének a római megemlékezésen tartott, Kerényi Gadamerre tett közvetlen hatását is kiemelő előadását megnyitó szavai: „Kerényi Károly kétségtelenül az antik vallások kutatásának egyik legjelentősebb alakja, és M. Heidegger, R. Bultman, H. G. Gadamer, E. Levinas, P. Ricoeur, J. Piaget, M. Eliade társaságában a közép-európai értelmiség leglenyűgözőbb személyiségeinek egyike, akivel e század folyamán találkozhattunk.”

Természetesen összehasonlító etnológia és vallástudomány is lehet – mindkét szót globális értelemben használva – éppúgy történeti, mint fenomenológiai. Pontosan ez volt az a pont, ahol legkedvesebb tanítványa, Brelich tudományos útja elvált Kerényiétől, akinek munkáit az utóbbi irányhoz kapcsolta, talán túlságosan szigorúan vonva meg a határt történeti és ahistorikus között, amikor a vallástudomány valamennyi lehetséges irányát ebben az alternatívában próbálta értelmezni. Kerényi teljes tudományos tevékenysége semmiképpen nem jellemezhető adekvát módon ilyen kategóriákban. Már csak azért sem, mert pályájának fő jellemzője állandó és változó tényezők interferenciája volt. Szüntelenül újat kereső nyitottsága természetesen adódott abból az alapvonásából, hogy soha nem szűnt meg a történelem által felvetett, mindig változó kérdésekre az akkor megfelelő választ keresni. A Trianon utáni Magyarországon úgy tűnt, hogy ez a válasz a nemzetközi követelményeknek megfelelő és nemzetközi szintre emelhető hagyományos filológia. A harmincas években a nacionalista elzárkózással a klasszikus ókor egyetemes érvényű értékeit kellett szembeállítani, nemskára az egyetemes humánium védelme lett a fő cél, annak a meghatározása, mi az emberi az emberben, szemben az embertelenség eluralkodásával Európa fölött. Ez a célkitűzés nem vesztette el számára aktualitását akkor sem, mikor a Magyarországot (is) leigázó szovjet hatalommal szemben kellett felmutatni. A tudni nem érdemes dolgok filológiájával már a harmincas években leszámolt, de

mind határozottabban különböztette meg a maga vallástudományi álláspontját – személyes tiszteletének fenntartása mellett – W. F. Otto csodahívő irracionizmusától (teljes határozottsággal csak annak halála után: DIE MYSTERIEN VON ELEUSIS, 1962. 14–15.) és mitológiai kutatásának irányát Jung biológiai felfogásától is (összefoglalóan ELEUSIS, ARCHETYPAL IMAGE OF MOTHER AND DAUGHTER, 1967. XXIV–XXXIII.). A két utóbbit azért érdemes külön kiemelni, mert szelvében általános volt, és jórészt még most is az, Kerényi és Otto, illetve Kerényi és Jung megkülönböztetés nélküli együttes említése.

Műveinek a regény-könyvtől a posztumusz Dionysos-monográfiáig érő hosszú sorából a változó témákon, fogalmazásokon, hangsúlyokon, műfajokon túl az állandó vonások azok, amelyek a centenáriumi konferenciák előadásai alapján máig a leginkább maradandóknak tűnnek. A források elkötelezett tisztelete, a gondolat előbbreválósága a műhelyapparátus hivalkodó, öncélú tökéletességével szemben, a klasszikus ókor paradigmatis értékének hirdetése, a tudomány emberi értelmének szüntelen kutatása és a körülötte felmerülő antihumanus eszmékkal és történésekkel szembeni, lelkiismereti kötelességnek érzett, akár egzisztenciáját is kockára tevő kiállás. Ahogy a *Neue Zürcher Zeitung* említett nekrológiájában fényképe alatt olvashatjuk: „*Filológus, mitológus, humanista, korának élesen látó tanúja.*” Ő maga azonban egyik utolsó megnyilatkozásában ezt így foglalta össze: „*Főfoglalkozásom a görögség tudomány*” (*Vigília*, 1971. 125.).

Mindez nem akar megkerülése lenni a konferenciák áttekintése után felvetett kérdés tudományos oldalának. Kerényit az ókortudományban és a valláskutatásban egyaránt előtérbe kerülő szociológiai érdeklődés alig érintette. Antik művekhez vagy kulturális tényekhez fűződő gondolatait inkább kiszabadítani igyekezett keletkezésük vagy hagyományozásuk korának körülményeiből, abban a reményben, hogy amit így szűkebb értelemben vett történettudományi értékükből elvesztenek, megnyerik filozófiai vagy a gondolkodni tudókat és akarókat gondolkodásra, esetleg a művészeket alkotásra serkentő hatásukban. (Filozófián itt nem szabad valamelyik filozófiai iskola melletti elkötelezettséget érteni: Kerényi mindig *abnormis sapiens*

maradt.) Ez a remény nem bizonyult alaptalannak; elég ennek tanúságául csak Thomas Mannra, a Hermann Hessével, Martin Buberrel, Gershom Scholemmel és a kor számos más jelentős gondolkodójával élőszóban és levélben folytatott gondolatcseréire utalni, nem mulasztva el megemlíteni, hogy a levelezések anyaga túlnyomórészt feltáratlanul hever özvegyétől őrzött archívumában. Angol, német és főként olasz nyelvterületen nemigen akad az antik vallást érintő jelentősebb munka, amely ne hivatkozna műveire. Azok közül az alapfogalmak közül, amelyekre épített, nem egy problematikussá vált az évek során. Vannak, akik a vallásnak általa elfogadott meghatározását hajlamosak az európai kultúrán kívül értelmezhetetlennek tartani (Brellich A.: *STORIA DELLE RELIGIONI, PERCHÉ?* 1979. 230.), vagy a meghatározás érvényét éppen a görög vallásra vonatkozólag kétségbe vonni (mint Dario Sabatucci, asconai előadásában is), mások a mítoszfogalmat az európai felvilágosodás konstrukciójának és Európán kívüli kultúrákra alkalmazhatatlannak tekintik (F. Graf: *GREEK MYTHOLOGY*, 1993. 55–56.). A legújabb azonban a tudományban sem feltétlenül a legjobb, és Kerényi műveinek kiemelkedő jelentőségét a XX. századi valláskutatásban azok is elismerik, gondolatait azok is megkerülhetetleneknek tartják, akik az antik vallások tudományos (nem teológiai-ideológiai indíttatású) kutatásának az övétől eltérő útjain járnak. Az utóbbiak közül nem egy vett részt a centenáriumi konferenciák valamelyikén, és mind az ő előadásai, mind az elmúlt években Kerényiről szóló írások sora igazolni látszik Szerb Antal jóslatát – természetesen idézőjelben és szeretetteljes iróniával, ahogy maga is gondolta –, hogy „*a jövőendő vallástörténésze számára vallástörténeti eredményeinél is tanulságosabb lesz ő maga mint vallástörténeti jelenség*” (*Apollo*, 1937–1938. 193.).

Végül: Kerényi és Magyarország. A budapesti és pécsi emlékülésnek megvannak az előbbiektől sokban független tanulságai. A Kerényire vonatkozó kérdés ugyanis itt némileg másképp hangzik, mint külföldön. Ott az dőlt el egyértelműen pozitív formában, hogy életműve az ókori és egyetemes vallástörténet kutatásának olyan mozzanata, amely alapvető tudománytörténeti jelentőségét az őt megelőző korszak kritikai túlhaladásában

és az utóbbi negyedszázadban kibontakozó új paradigmával való összekapcsolásában kapja meg. Magyarországon az utóbbi hét évtizedben jelképévé vált a hazai óorkutatás előtt álló olyan létfontosságú alternatíváknak, mint a szakmába bezárkózással szemben a nemzeti kultúrában való széles körű hatás; a nemzeti célúvá korlátozottal szemben az egyetemes érvényű és látókörű produkció; a pusztá szakértelemmel való megelégedés helyett ennek a szakértelemnek teljes birtokában a végső emberi problémákkal való szembenézés; a rangra, hatalomra, anyagi előnyökre, címekre aspiráló, a publikációkat az ezekhez szükséges eszköznek tekintő helyett a tudományának művelése mellett teljes létevel és etikai magatartásával elkötelezett kutató életforma; a kora politikai történéseivel kapcsolatos állásfoglalás helyett óvatosan a tudomány objektivitásának álarcát magára húzó gyávaság vagy határozatlanság anomáliája elleni aktív fellépés. Hogy Kerényi a harmincas években „*ihletforrás és izgatószer*” volt elsősorban a fiataloknak, de a magyar szellemi élet széles köreinek számára, hogy addig nem ismert rangot, vonzóerőt adott benne az óorktudománynak, és régen el nem ért megbecsülést a nemzetközi tudományos körökben, hogy szakkutató voltát soha meg nem tagadva előadásaival és írásaival olyan visszhangot keltett a hazai kultúrában, mint senki előtte és utána a magyar óorkutatók közül – mindebben egyetértettek a munkásságának megítélésében homlokegyenest ellenkező nézetet vallók is. Csakhogy emigrációba kényszerítésével és utána emlékeztetének eltörlésére ítéltetésével (bár antik forrásokból tudjuk, hogy az erre ítélt császároknak is őrizték a szobraikat egy-egy házban) megszűnt annak a lehetősége, hogy az óorkutatás vagy hozzá kapcsolódó más tudományágak fiatal művelői azt a hagyományt folytathassák, amelynek alapját ő vetette meg. Igaz, az utóbbi két évtizedben mind gyakrabban lehetett róla magyar publikációkban is olvasni, műveinek egy része is újra hozzáférhetővé vált: először GÖRÖG MITOLÓGIÁ-ja (1977) és egy-egy tanulmánya, majd itthon készült tanulmányainak válogatott gyűjteménye (1984), HERMÉSZ-könyve Tatár György fordításában (1984), egy emigrációja első éveiben publikált tanulmányaiból ké-

sztült reprezentatív válogatás Kocziszky Éva fordításában (AZ ÉGEI ÜNNEP, 1995), és mind több részlete vált olvashatóvá egészében még kimerítetlen levelezésének is. Az igazi kérdés azonban még válaszra vár: mennyiben jelent Kerényi munkássága a hazai tudományos kutatásban, elsősorban az óorktudományban folytatható hagyományt, ezen nem másolást, nem is utánzást értve, és nem is csak azt, amit például Trencsényi-Waldapfel Imre utolsó tanulmányai tanúsítanak, hogy fél évszázada felvetett gondolatai ma is továbbgondolásra érdemesek, hanem ösztönzést az ő munkásságában megvalósult szellemben való továbbhaladásra, még ha ez természetesen olykor szükségképpen szembefordulást jelent is az ő gondolataival, túllépést tudományos koncepcióinak határain. A róla eddig írt tanulmányok túlnyomó része, a három évtizedes némaság feloldásául, érthető módon apologetikus jellegű volt – a kivételt elsősorban Kocziszky Éva tanulmányainak az utóbbi évtized folyamán megjelenő sorozata jelenti, mint szinte az egyetlen érdembeli hazai kísérlet Kerényi munkásságának a mai filológia és filozófia szempontjából való megítélésére. Feltűnő azonban az általános érdeklődés növekedésével éles ellentétben álló nagymértékű közönyösség a hazai óorktudományban, amely mintha nemcsak a szakkörök harmincas évekbeli Kerényi-ellenes hangulatának, hanem a Lukács György 1948-ban kimondott és utóbb nemegyszer megerősített anathémájának is folytatása volna. A publikációk túlnyomó többsége azt látszik igazolni, hogy a hazai óorkutatás egyelőre szívesebben halad az 1949-től rákényszerített, mint a Kerényitől mutatott – természetesen távolról sem pozitív alternatíva nélküli – úton. A budapesti ülés fiatal hallgatóságának hangulata azonban másról tanúskodik, és ezt erősíti meg a pécsi emlékülés előadásainak szinte a régi pénteki órákat idéző lelkes fogadtatása is. Kétségtelen, hogy a Kerényi hazai munkássága által teremtett hagyomány fonala elszakadt, a virág, amely akkor péntek esténként kinyílt, elhamvadt. De úgy tűnik, remélni lehet, hogy előbb-utóbb akad, aki, mint Borges novellájának Paracelsusa, kimondja a szót, amelytől a hamuból újra szárba szökken.

Szülágyi János György